

УДК 378.663:811.161.3(476.6)

**ВЫВУЧЭННЕ АНТОНІМАЎ У ТЭМЕ “ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ”**

Асіпчук А.М.

УА “Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт”

г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Сярод разнастайных лексічных з’яў, якія вывучаюцца ў курсе “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, пэўнае месца належыць антаніміі. Безумоўна, студэнты яшчэ са школьнага курса маюць уяўленне аб антонімах і іх класіфікацыі, без цяжкасці прыводзяць пары слоў з супрацьлеглым значэннем. Задача выкладчыка – пашырыць звесткі пра антонімы, звяртаючы асаблівую ўвагу на шырокія стылістычныя магчымасці дадзенай групы слоў. Неабходна даць больш дакладнае (у параўнанні з традыцыйным, вельмі агульным) азначэнне антонімаў. Антонімы – гэта “словы рознага гучання, якія выражаюць супрацьлеглыя, але суадносныя адно з другім паняцці” [1, с. 63]. Антанімічныя пары існуюць у мове дзякуючы рэгулярнаму ўзнаўленню і аднолькавай сферы лексічнай спалучальнасці.

Часам адзін з кампанентаў, што ўступае ў антанімічныя адносіны, побач з асноўным словам мае шэраг сінанімічных да гэтага слова лексем. Падбор сінонімаў так ці інакш закранае антанімічныя сродкі мовы і дазваляе сцвярджаць, што сінанімія і антанімія як два віды семантычных адносін існуюць у мове ў цесным адзінстве. Праілюстравашь дадзеную з’яву можна наступнымі прыкладамі са зборнікаў паэзіі Рыгора Барадуліна [2, с. 119 – 120]. Так, у антанімічнай пары *радасць – сум*, якая па частаце выкарыстання з’яўляецца найбольш пашыранай у прааналізаваных творах паэта, першы кампанент *радасць* мае лексічны сінонім *веселосць*: Зрання ўсё табе – і *сум*, і *радасць* – Падуладна, як гаспадару. Лёгка абтрасацца, Лёгка падаць, Лёгка падымацца пад гару; Што ёсць каханне? Бессаромнасць Ці сціпласць, Што не ўздзіме воч, Ці разгаўленне, Ці скаромнасць... Ці *сум* цяжкі, Ці *веселосць*? Другі кампанент антанімічнай пары *радасць – сум* мае значна багацейшы спектр сінонімаў: *смутак, журба, туга, гора, адчай, скруха, роспач, ліха, бяда, жуд*. Напрыклад: *Смуткам і радасцю чалавечая возера Вечалле поўніцца. Помніцца шмат чаго. Шэпча трывожна чарот, ветрам пакалашмачаны; Ты расцеш – Растуць гады. Не сцяхаючы хады, Раніцы ідуць з табой З першай радасцю, журбой; Завецца скразной баразной, Дзе радасць твая ўскаласіла, Тугой па радзіме адной – Дацэнтрабежная сіла!*; Ён народзіць *радасць ці гора*, Твой магчымы, заўтрашні дзень. Лыжку мёду давала ўчора, Абяцала ж даць – берацень; Цяпер – Ці ў *радасці* згары, Ці счыхні ад *адчаю*, Адчуй адно: Ідзеш з гары Твой смутак залачае...; Колькі год Беларусі? Колькі дочкам, сынам, Колькі *радасці, скрусе*, Колькі снам, курганам; Гук, украдзены ў маўчання адчаем нематы, зрабіўся голасам, музыкай, зыкам, выгукам *радасці*, водгаласам *роспачы*; Мне сталасцю старасць лягчэй назваць І спагадней для слыху. Змаўкаў ці, як шлях, язгчэй, Аднолькава *радасці й ліху*, Прыняўшы ўсё з павагаю ў жыцці, З паўдня на небе вернасці ўзyscy Заранкай, не замоўклай зараніцай, І слухаць у трывожным забыцці, Як *радасць* цягнецца перарасці *бяду*, што лебяду, вярбінкай ніцай...; Хай лепей скажуць *радасць*, і *жуд*, І першая абраза, і спагада, І нашых сварак быстрая вада, Што б’ецца не цшэй ад вадаспада. І хаця далёка не ўсе антанімічныя рады маюць сінонімы, такая з’ява, як сінанімія антонімаў, даволі пашырана ў мове ўвогуле і, як відаць, у мастацкім маўленні ў прыватнасці.

Яшчэ адзін аспект, на якім мэтагодна спыніцца, – стылістычныя машынамасці антонімаў. Як слушна заўважае Л.А. Новікаў, “семантычная прырода антонімаў... дазваляе шырока выкарыстоўваць іх у мове ў якасці аднаго з найважнейшых сродкаў выразнасці” [3, с. 244]. Найбольш пашыранымі сярод стылістычных фігур, заснаваных на антаніміі, з’яўляюцца антытэза, фігуры злучэння, нейтралізацыі, чаргавання і інш. Разгледзім іх на прыкладах.

Так, у *антытэзе*, якая падкрэслівае максімальную розніцу і кантраст процілегласцей, выяўляецца прырода антаніміі: *Смерць* існуе, відаць, і для таго, Каб над *жыццём* Мы думаць не пераставалі; Як *Бог* – вялікае *маўчанне*, Дык *д’ябл* – найбольшае ёсць *лаптанне*; Не раз укрываваны быў *Хрыстос*, Але ж не перамог Яго *Іуда*; Чалавек – ён такі: Адно лёгкае ў яго – *мір*, А другое

– *вайна*; Дзяцінства прападае *звонку*, А *ўнутры* яно – Да скону дзён (Яўген Гучок, зб. “Формула травы”) і інш.

Асноўны змест фігуры *злучэння*, або *амфітэзы*, заключаецца ў “складанні” супрацьлегласцей да агульнага цэлага. Антанімічныя рады, якія ілюструюць дадзеную стылістычную фігуру, у залежнасці ад значэння, можна падзяліць на такія дзве групы:

1) антанімічны рад, які мае значэнне складання, адпавядае словам *усе, усё, усякі*: З аднаго дупла *і холаду, і цяпла*; *І родзіцца* – клопат, *і намрэ* – клопат; Як восы з’яля – *і дарослыя, і малыя*; *Ці бедны, ці багаты*, абы нікому не вінаваты; Зямля ўсіх прымае: *і здаровых, і слабых* і інш. [4, с. 177 – 178].

2) значэнне пастаянства, бесперапыннасці дзеянняў, працэсаў. Кампаненты антанімічнага рада можна замяніць словам *заўсёды, усюды*: Так жыву, бы з *вечара* да *ранку*, дзе гнязда і птушка не саўе. Дык чаму ж струною-ашуканкай Не канае сэрца, а пяе; *І ў сякоту, і ў завею* Кліча вуліца хлапцоў – У бабулі Паланеі Пяць асілкаў-малайцоў [5, с. 8 – 10]; З бытнасці першай, з сярэднявечча *Ў радасці і ў безвыходнай журбе* Кім ты ні быў за свой век, чалавеча?!... Час наступіў, каб успомніць сябе! [5, с. 8 – 10].

Стылістычная фігура *нейтралізацыі (дыятэза)* выкарыстоўваецца не для супрацьпастаўлення, а з мэтай адмаўлення, нейтралізацыі антонімаў: Адна галаўня *не гарыць і не гаснец*; *Ні сыты, ні залодзен, ні стары, ні малодзен*; Хіба чорт задумаў гэтыя залёты: *ані ўночы сну, ані ўдзень работы*; *Ні нава, ні варона*; *Не грэе, не студзіць*; Не ўпросіш яго *ні просьбаю, ні грозьбаю* і інш. [4, с. 177 – 178].

Сутнасць фігуры *чаргавання* ў тым, што кампаненты антанімічнага рада паказваюць на паслядоўную змену, чаргаванне супрацьлеглых паняццяў, дзеянняў і г. д.: Па кветках тых даўно тугі не маю. Мінае *лета*. Коціцца *зіма*. І ўсё ж адну да сэрца прытуляю. Хоць назвы ёй і памяці няма [5, с. 8 – 10]; Адзін раз *зуста*, а другі раз *туста* і інш. [4, с. 177 – 178].

Для выражэння пераўтварэння адной супрацьлегласці ў другую выкарыстоўваецца фігура *пераўтварэння*: Няўмольны час жыцця і смерці, Прашу: змяні на *літасць мне*! Каб адгукнуўся ў кожным сэрцы Жаночы смех, жаночы спеў! [5, с. 8 – 10]; Аптымiсты мы, відаць, па духу, Калі ў вечнай з лёсам барацьбе Ухітраемся свой *сум і скруху* Абярнуць у *радасць* для сябе (Ніл Гілевіч, зб. “Выбраныя творы”); І звыклы *нарадак*, і звыклы спакой – Усё абярнула *хаосам*, Дзе сэнсу і логікі, ну, някой – на наш недарослы розум (Ніл Гілевіч, зб. “Вечны матыў”) і інш.

Даволі цікавай з’яўляецца фігура *супярэчнасці*: Жадаюць людзі новага *жыцця*. Таму пра *смерць* Як пажаданую ўздыхаюць часам; Планіда ў настаўніка такая: Чым больш *адмоўных* якацей наўкол, Тым больш *станоўчым* сам павінен быць ён; І хаваецца *лета* Ў самым сэрцы *Зімы* (Яўген Гучок, зб. “Формула травы”); Усё адносна. Усё – у дыялектыцы. І так адвеку на зямлі было: Тым самым леачца, чым і калечачца, Бо *ў зле дабро* ёсць, а *ў дабры* ёсць *зло*! (Ніл Гілевіч, зб. “Выбраныя творы”) і пад. Сутнасць дадзенай фігуры ў падкрэсленай неадпаведнасці, супярэчнасці нейкіх з’яў, душэўнага стану чалавека.

Вывучэнне такой лінгвістычнай з’явы, як антанімія, дазволіць студэнтам узбагаціць слоўніквы запас, павысіць культуру маўлення, прасачыць на прыкладах мастацкай літаратуры і вуснай народнай творчасці стылістычныя магчымасці антонімаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Шанскіі, Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1964. – 310 с.
2. Асіпчук, А.М. Сінанімія антонімаў-назоўнікаў у творах Рыгора Барадуліна / А.М. Асіпчук // Надзённыя праблемы лексікалогіі і аномастыкі славянскіх моў: матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі, г. Мазыр, 22-23 красавіка 2010 г. – Мазыр, 2010. – 341 с.
3. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. – М.: Издательство Московского университета, 1973. – 290 с.
4. Асіпчук, А.М. Антонімы як сродак выразнасці ў беларускай парэміялогіі / А.М. Асіпчук // Фальклор і сучасная культура: матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., 21-22 крас. 2011 г., Мінск. У 2 ч. Ч. 1 / рэдкал.: І.С. Роўда [і інш.]. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2011. – 231 с.
5. Асіпчук, А.М. Стылістычнае выкарыстанне антонімаў-назоўнікаў у пазіі Яўгені Янішчыц / А.М. Асіпчук // Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння” (5-6 мая 2009 года). – Мінск, 2009. – 204 с.